

MICHAEL ABDALLA

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

MASATUR2@GMAIL.COM

ORCID: 0000-0002-0933-3755

SANDRA WAWRZYŃIAK

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

SANDRA.WAWRZYŃIAK@AMU.EDU.PL

ORCID: 0000-0002-8949-1832

NORMY PRAWNE I OBYCZAJOWE DOTYCZĄCE MAŁŻEŃSTWA W PISMACH ASYRYJSKIEGO METROPOLITY MAR ABDISZO (†1318)*

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2024.007>

Streszczenie. Artykuł przedstawia analizę prac średniowiecznego uczonego asyryjskiego, metropolity Mar Abdiszo (†1318), dotyczących norm prawnych i obyczajowych w zakresie małżeństwa w Kościele asyryjskim. Mar Abdiszo był ostatnim z wielkich pisarzy asyryjskich, piszącym zarówno w języku syriackim, jak i arabskim, dlatego jego twórczość zasługuje na szczególną uwagę. Opisanie przez metropolitę zagadnienia dotyczące małżeństwa zostały w roku jego śmierci zatwierdzone przez synod Kościoła asyryjskiego i poza nielicznymi modyfikacjami obowiązują do dziś w ramach prawa kanonicznego. Temat małżeństwa autorzy podejmują całościowo. Po opisie znaczenia i ważności zaręczyn i narzeczeństwa oraz istoty małżeństwa omawiają ich cele, wymieniają przeszkody stojące przed zawarciem związku małżeńskiego oraz powody, które mogą doprowadzić do rozwo-

---

* Najczęściej spotykane formy imienia metropolity nisibińskiego: Abdisho / Abdišō / `Abdisho / `Abhd-Īsho / Abdhiso bar Berikha / Ebed Jesu, Ebediesu / `Abdišū de Nisibe. Ignacio Ortiz de Urbina, „Abdiso’ Bar Berika seu Ebedjesu Šibensis,” w *Patrologia Syriaca*, (Romae: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1965), 219.

du. Interesującym aspektem badań jest odnotowanie, że jednożeństwo było charakterystycznym elementem kultury Asyryjczyków już w połowie III tysiąclecia p.n.e.

Słowa kluczowe: bliskowschodnie średniowiecze, Asyryjczycy, Mar Abdiszo, zaręczyny, małżeństwo, rozwód.

Abstract. Legal and Moral Norms Concerning Marriage in the Writings of the Assyrian Bishop Mar Abdisho (†1318). The article presents an analysis of the works of a medieval Assyrian scholar, Bishop Mar Abdisho bar Brikha, on legal and moral norms regarding marriage in the Assyrian Church. Mar Abdisho was the last of the great Assyrian writers to write in both Syriac and Arabic, so his work deserves special attention. The norms of marriage described by the bishop were approved by the synod of the Assyrian Church in the year of his death. Apart from a few modifications, they are still valid today under canon law. The authors approaches the subject of marriage from a holistic perspective. After describing the meaning and importance of betrothal and engagement as well as the essence of marriage, they discuss their objectives, list the obstacles to getting married, and elaborates on reasons that may lead to divorce. An interesting aspect of the research is noting that monogamy was a characteristic element of Assyrian culture as early as the middle of the third millennium BC.

Keywords: Medieval Middle East, Assyrians, Mar Abdisho, betrothal, marriage, divorce.

WPROWADZENIE

Twórczość wybitnego pisarza asyryjskiego Mar Abdiszo (†1318), metropolity Nisibis i Armenii, stała się przedmiotem zainteresowania zachodnich orientalistów za sprawą J.-S. Assemaniego (1687–1758), który – opisując literaturę syriacką – w całości wykorzystał listę autorów z opracowania Mar Abdiszo¹. Listę tę przełożył na język angielski Badger², umożliwiając szerszej publiczności zapoznanie się z bogatą twórczością pisarzy posługujących się językiem syriackim. Z okazji 700-lecia śmierci bpa Abdiszo, w roku 2018, zorganizowano okolicznościowe sympozjum w Bagdadzie i konferencję w Rzymie, poświęcone jego czasom i twórczo-

¹ Joseph S. Assemani, *Bibliotheca Orientalis*, t. 3/1 (1719–1728, reprint, Hildesheim i New York: Olms, 1975), 4 tomy w trzech.

² George Percy Badger, *The Nestorians and their Rituals*, vol. 2 (London: Joseph Masters, 1862), 361–379.

ści³. Liczne zagadnienia opisywane w zachowanych dziełach Mar Abdiso są badane i opracowywane przez kulturoznawców, językoznawców, religioznawców i historyków, a kwestie teologiczne i doktrynalne obowiązujące w Kościele asyryjskim opierają się na jego myślach i postanowieniach.

Niniejsze opracowanie jest poświęcone instytucji małżeństwa opisanej w trzech dziełach bpa Mar Abdiso: 1) *Kunnāšā p̄siqāyā d-qanōnē sunhādiqāyē* (*Zwęzyły zbiór kanonów synodalnych*), zwany *Nomocanonem*⁴, 2) *Ṭukkās dīnē ʿettānāyē* (*System praw dyscypliny kościelnej*)⁵ i 3) *Margānītā* (*Perła*)⁶. Korzystając ze średniowiecznych tekstów, napisanych w języku syriackim, jednym z dialektów aramejskich, nie sposób nie odnieść się do zagadnień kulturowych, obecnych w syriackojęzycznych wspólnotach. Jednak przede wszystkim należy omówić postać autora i kontekst historyczny, w jakim powstały jego prace, będące przedmiotem niniejszych badań.

---

³ *Syriac Christianity at the Crossroads of Cultures*, OASIS, dostęp 15.03.2021, <https://www.oasiscenter.eu/en/conference-syriac-christianity-pio-rome>.

⁴ Istvan Perczel, *The Nomocanon of Metropolitan Abdisho of Nisibis. A Fascimile Edition of MS 64 from the Collection of the Church of the East in Thrissur*, Syriac Manuscripts from Malabar, t. 1 (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2005).

⁵ W zbiorze Angelo Mai, *Domini Ebediesu, Metropolitanae Sobae et Armeniae, Liber Margaritae de Veritate Christianae Religionis*, Scriptorum Veterum Nova Collectio (Romae: Typ. Vaticanis, 1838), vol. 10/4, 3–153 – łacińskie tłumaczenie, 169–331 – tekst syriacki. https://archive.org/details/bub_gb_ssNAAAAACAAJ/mode/2up.

⁶ Wybrane fragmenty z łacińskim tłumaczeniem opublikował Assemani, *Bibliotheca*, vol. 3/1, 352–360. Sto lat później tekstem syriackim i tłumaczeniem większości rozdziałów na łacinę zajął się włoski kardynał, teolog i filolog Mai, *Domini Ebediesu*, 317–341 – tekst syriacki w dwóch kolumnach, 342–366 – łacińskie tłumaczenie w dwóch kolumnach. Pierwszego wiernego przekładu rękopisu w całości na angielski dokonał anglikanin Badger, *The Nestorians*, 380–422. W 1908 roku staraniem asyryjskiego duchownego J. Kelaita tekst ukazał się drukiem, po raz pierwszy na Bliskim Wschodzie, w mieście Urmia (Iran), wznowiony w Drukarni Asyryjskiej w Mosulu w 1924 roku. Ten sam drukowany tekst przełożono na mówiony dialekt wschodni języka syriackiego „sūret̄” i opublikowano w mieście Thrissur w Indiach w 1955 roku (na jednej stronie dwie kolumny: tekst oryginalny, literacki i jego odpowiednik w „sūret̄”) (przedruk w Chicago w 1989 roku, tylko tekst syriacki). Nowe tłumaczenie na angielski wykonał patriarcha Kościoła asyryjskiego Mar Eshai Shimun XXIII (1988 [1965]). Istnieją przypuszczenia, że sam autor przetłumaczył swoje dzieło na arabski w okolicach roku 1313, jednak to tłumaczenie nie zachowało się. Dzieło przełożono na arabski dopiero w roku 1978 przez asyryjskiego unitę chaldejskiego L. Sako i wydano w Bagdadzie (ss. 30) z przypisami (bez tekstu syriackiego).

1. KIM BYŁ MAR ABDISZO?

O Mar Abdiszo bar Yausef bar Dawud, jego rodzinie i warunkach życia, wiemy niewiele. Przyjmuje się, że urodził się w połowie XIII wieku prawdopodobnie w miejscowości Gazarta⁷ nad Tygrysem, w regionie Bet-Zabday. Wykształcenie zdobył w dwóch nieistniejących dziś klasztorach: Mar Aha i Mar Yuchanna, powstałych w IV wieku⁸. W jednym z kolofonów jego prac widnieje informacja, że w roku 1279/80⁹ był metropolitą dla diecezji Sziggar (dziś Sindżar)¹⁰ i Bet-Arbaye¹¹, a przed rokiem 1290/1 katolikos Yab-Alaha III¹² mianował go metropolitą dla die-

⁷ Gazarta (dziś Cizre), miasto w południowo-wschodniej Turcji, przy granicy z Syrią i Irakiem, będące od pierwszych wieków chrześcijaństwa siedzibą biskupią. Urzędujący w nim ostatni biskupi trzech asyryjskich Kościołów wraz z parafianami zostali w latach I wojny światowej bestialsko zamordowani i tym samym zakończyła się długa historia asyryjskiej ludności tej miejscowości.

⁸ Według podań, Aha i Yuchanna byli braćmi i żyli w IV wieku. Ich pustelnie miały znajdować się w odległości około 10 km po stronie północno-wschodniej Gazarta – pierwsza na szczycie góry, a druga na jej zboczu. Klasztory powstałe krótko po ich śmierci były czynne do połowy XIX wieku. W nich wykształcił się jeden z patriarchów asyryjskich, Mar Abdiszo IV bar Yuchannan (†1571), zob. Alber Abūnā, *Adab al-luġa al-ārāmiyya* [Literatura języka aramejskiego], (Bayrūt: Dār al-Mashriq, 1996), 479. Prawdopodobnie oba klasztory przestały istnieć po inwazji kurdyjskiego fanatyka mużułmańskiego Badr Chan na asyryjskie miejscowości w całej okolicy w roku 1842.

⁹ W czasach Mar Abdiszo i do niedawna Kościoły asyryjskie posługiwały się kalendarzem hellenistycznym Seleucydów, nazywanym w ich pismach greckim. Zaczynał się 1 października 311 roku p.n.e.

¹⁰ Sindżar, do dziś nazywany przez Asyryjczyków Szigar lub Szigər, góra i blisko 90-tysięczne miasto w północnym Iraku, 80 km na zachód od Mosulu, zamieszkałe głównie przez Jezydów.

¹¹ Bet-Arbaye, teren rozciągający się od miasta Mosul do Nisibis (dziś Nusaybin w południowo-wschodniej Turcji, tuż przy granicy z Syrią), tworząc łuk obejmujący region Sindżar.

¹² Yab-Alaha III (1281–1317) był chińskim Ujgurem lub Inguszem o imieniu Marqos (Marek), urodzonym w Pekinie. Wraz z chińskim mnichem, Sauma, zamierzali odbyć pielgrzymkę do Jerozolimy, jednak z powodu niepokojów w regionie rezydujący w Bagdadzie asyryjski katolikos Dinchā skłonił ich do rezygnacji i pozostania w Mezopotamii. Po śmierci katolikosa Dinchā synod wybrał Marqosa na jego następcę, nadając mu tytuł Yab-Alaha III, co oznacza „Bóg dał”, zob. James A. Montgomery, *The History of Yaballaha III* (New York: Columbia University Press, 1927).

cezji Nisibis¹³ i Armenii¹⁴. Jego siedziba znajdowała się w Nisibis, znanym kiedyś asyryjskim ośrodku akademickim¹⁵, i odtąd będzie nosić przezwisko: d-Soba (asyr.), Sobai (arab.), tj. Nisibiński. Eufemicznie znany jest też jako Bar Bricha (syn błogosławionego), którą tę metonimię podobno sam sobie wybrał, chcąc w ten sposób niejako nosić w sobie imię ojca i dać wyraz modelowi duchowej relacji ojcowsko-synowskiej. Odszedł 5 października 1318 roku¹⁶.

W tym samym roku odbył się synod Kościoła asyryjskiego zwołany przez katolikosa Tymoteusza II (1318–332). Synod zatwierdził zbiór kanonów Mar Abdiszo jako obowiązujący w całym Kościele. Jednak w XIV–XV wieku Kościół Wschodu został zdziesiątkowany przez najazdy

---

¹³ W Nisibis urodził się i nauczał św. Efrek do roku 363, w którym miasto przejęli Persowie w wyniku przegranej Juliana Apostaty. W starożytności chrześcijańskiej Nisibis nazwano Miastem Pogranicza (dzieliło dwa imperia: rzymskie i perskie). Było pełne ogrodów i przecinała je rzeka, wielokrotnie niszczone i odbudowywane. Na początku XX wieku obsługę duszpasterską sprawował ksiądz zakonny Stefan, który poniósł śmierć męczeńską. „W roku 1915 wieś liczyła około 2 tys. osób, w tym 460 Asyryjczyków (200 unitów, 200 prawosławnych, 60 protestantów), 600 żydów, 940 muzułmanów” – Sebastien de Courtois, *The Forgotten Genocide of Eastern Christians* (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2004), 72. Dziś Nisibis jest miastem bez chrześcijan. Ze starych budowli zachował się jedynie kościół św. Jakuba (†338, aktywny uczestnik I Soboru Powszechnego w Nicei) i pozostałości murów obronnych.

¹⁴ Nazwa diecezji nie odnosi się do terenów dzisiejszej, okrojonej Armenii, lecz obejmuje tereny w południowo-wschodniej Turcji, bliższe Nisibis, należące do historycznej Armenii. W dzisiejszej Armenii Asyryjczycy zamieszkują w kilku wsiach, mają swoje szkoły i kościoły oraz jednego kapłana. 25 kwietnia 2012 roku postawiono w Erywanie pomnik upamiętniający ludobójstwo dokonane na ich przodkach w latach I wojny światowej.

¹⁵ Uczelnia założona w IV w. przez św. Jakuba działała do IX w. Nauczał w niej św. Efrek (†373) i Narsaj Wielki (†502). Jej status zachował się jako najstarszy regulamin studiów wyższych. Liczba uczącej się w niej młodzieży dochodziła do tysiąca. O jej pionierskim systemie edukacji powstało wiele opracowań: Jean-Baptiste Chabot, *L'École de Nisibe, son histoire, ses statuts* (Paris: Imprimerie Nationale, 1896), 55; Addai Scher, *Madrasat Nisibin asz-szahira*, (Bejrut: al-Maṭba‘ah al-Kāthūlikiyah lil-Ābā’ al-Yasū‘īn, 1905), 64; Efrek Yildiz, “The Teaching Method and Activities at the Ancient Universities at Edessa and Nisibin,” *Journal of Assyrian Academic Studies* 25, no. 1–2 (2011): 143–159.

¹⁶ Najprawdopodobniej został pochowany w pobliskim klasztorze Mar Augin, w którym miał w IV w. służyć koptyjski św. Eugeniusz Wielki. Klasztor, położony wysoko na stoku Tur Izlo, został w ostatnich latach ponownie zasiedlony. Obecnie służy w nim dwóch mnichów Syriackiego Kościoła Ortodoksyjnego. Marek Starowiejski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa Wschodu* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1999), 2, zamieszcza o Mar Abdiszo krótką wzmiankę.

wodza turkijskiego Tamerlana (1336–1405)¹⁷, czyniąc w ten sposób metropolitę Mar Abdiszo ostatnim wielkim myślicielem i pisarzem jego społeczności.

2. JEGO DZIEŁA W KONTEKŚCIE HISTORYCZNYM

Mar Abdiszo żył w czasie upadającego kalifatu abbasydzkiego i wzrostu wpływów Turków. W 1220 roku Mongołowie zniszczyli Samarkandę i Bucharę, doprowadzając do ruiny asyryjskie kościoły i klasztory. Chrześcijańska siedziba metropolii w Merw zniknęła w roku 1221. Po upadku Bagdadu w roku 1258 asyryjski katolikos przeniósł się do pałacu kalifa, który uczynił przez krótki czas swoją rezydencją, ale następny katolikos został oskarżony o sprzyjanie Kubilajowi i wtrącony do więzienia w 1282 roku przez władcę Taqudar, który nawrócił się na islam. W roku 1296 katolikos powrócił na swój urząd, ale już rok później jego rezydencja w Maragha została splądrowana i zniszczona przez muzułmanów. To spowodowało przeniesienie centrum Kościoła do Mezopotamii, do Arbeli. 1 lipca 1310 roku górską forteca, dotąd zapewniająca Kościołowi bezpieczną egzystencję, została zdobyta przez Mongołów, którzy wymordowali wszystkich jej mieszkańców. Rok później chan Mongołów Yuan Buyantu (1311–1320) wydał dekret nakazujący przekształcenie nowo założonych klasztorów asyryjskich w świątynie buddyjskie¹⁸. Tak wyglądała sytuacja w czasach Mar Abdiszo.

Dla Arabów był to czas krytyczny i dezintegracyjny; zaczęli tracić władzę na rzecz nie-Arabów. Zdając sobie z tego sprawę zaczęli Arabowie pocieszać się tym, że sam Koran, napisany po arabsku, daje im przewagę nad innymi ludami i że w żadnym innym języku podobnego dzieła rzekomo nie da się napisać. Na potwierdzenie bogactwa języka arabskiego przytaczano także dzieła wybitnych poetów, którzy na długo przed upad-

¹⁷ “Nestorianism,” Encyclopædia Britannica, dostęp 01.03.2023, <https://www.britannica.com/topic/Nestorianism>. Do wielkich pisarzy asyryjskich i intelektualistów tej ery należał także Bar Ebraya (Bar Hebraeus), zmarły 32 lata wcześniej (1286 r.) w mieście Maragha (Azerbejdżan irański).

¹⁸ Te wydarzenia opisują Wilhelm Baum i Dietmar W. Winkler, *The Church of the East. A Concise History* (London; New York: RoutledgeCurzon, 2003), 101.

kiem Bagdadu utworzyli szczególnie gatunek prozy rymowanej, zwany *makama*¹⁹.

Warto zanotować, że aramejski był *lingua franca* Bliskiego Wschodu przez około tysiąc lat, a jego dialekt syriacki rozkwitł się we wczesnym średniowieczu dzięki licznym pracom naukowym. Literatura asyryjska w Azji dała możliwość rozwoju szerokiej gamy teorii i wierzeń rozmaitych ludów, w tym filozofii greckiej i nauk empirycznych, przyczyniając się do oświecenia wielu narodów w całej Azji²⁰. Jeszcze przez cztery wieki po arabskiej inwazji większość mieszkańców Syrii, Mezopotamii i Egiptu stanowili chrześcijanie. W czasach Mar Abdiszo wielu pisarzy asyryjskich publikowało swoje dzieła w języku arabskim.

Świadom historycznej roli cywilizacyjnej swojego języka oraz znaczenia czynników wewnętrznych i zewnętrznych związanych z jego rozprzestrzenianiem się, wywyższanie przez Arabów ich języka Abdiszo przyjął niczym wyzwanie. Chciał udowodnić im, a swoich rodaków wzmocnić na duchu i przekonać, że również język syriacki jest bogaty i pojemny nie mniej niż arabski. O takiej reakcji i postanowieniu sam pisze we wstępie do swojego dzieła, zatytułowanego *Raj Edenu*. Składa się z 50 utworów, z zachowaniem rytmu i rymu i we wszystkich końcówkach deklinacji i koniugacji. Jedne wiersze są bez określonych liter, linijki innych wierszy zaczyna się i kończą się na tej samej lub dwóch takich samych literach lub każda zawiera wszystkie litery alfabetu lub też ma od prawej do lewej i od lewej do prawej taką samą kolejność liter, czyli czyta się je tak samo zarówno od prawej jak i od lewej. W innych utworach określona liczba wersów zaczyna się i kończy się tą samą literą. Czytając to dzieło, można się przekonać, że autor osiągnął szczyt wirtuozerii stylistycznej i leksykalnej, wykorzystując bogate możliwości języka syriackiego²¹.

---

¹⁹ Prekursorem tego typu twórczości był Al-Hamadani (zm. 1008). Jego 52 *makamy* przetłumaczył na polski, opatrzył wstępem i przypisami Janusz Danecki. Al-Hamadani, *Opowieści Łotrzykowskie* (Wrocław: Ossolineum, 1983). Jednak źródła syriackie najczęściej wymieniają nie Al-Hamadaniego, lecz Al-Haririego, urodzonego w mieście Basra (zm. 1122), autora 50 *makam*, który zdobył większy rozgłos od swego mistrza i dziś on uchodzi za najlepszego mistrza *makamy*.

²⁰ Nina Wiktorowna Pigulewska, *Kultura syryjska we wczesnym średniowieczu* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989), 21, 36, 53, 65.

²¹ 25 utworów, co stanowi połowę dzieła, z komentarzami opracował Gabriel Cardahi, *Pardaysā da'dēn* (Beriti: Typogr. Catholica, 1889). Pierwszy wers każdego utworu

Z kolei tezę o możliwości utworzenia poezji dorównującej stylowi Koranu miało potwierdzić sporządzone przez metropolitę Abdiszo po arabsku, w stylu rymowanej prozy, bardzo podobnej do języka Koranu, wykwentne tłumaczenie wybranych czytań z Ewangelii na cały rok liturgiczny, a także opis sylwetki i działalności każdego z ewangelistów, który czytano przed czytaniem Ewangelii²². Za ten gatunek oryginalnej twórczości Abdiszo był chwalony bardziej przez Arabów aniżeli przez nieprzyzwyczajonych do tego gatunku prozy Asyryjczyków.

Ogólnie przyjmuje się, że prace Abdiszo pod wieloma względami ukoronowały osiągnięcia ostatniej z produktywnych dekad dla literatury syriackiej. Nie brak twierdzeń, do pewnego stopnia słusznych, iż jego śmierć była jednocześnie śmiercią języka. Obszerną listę jego prac, które zaginęły, oraz utworów, których mógł być autorem, podaje Kaufhold²³.

Na końcu jednego ze swoich dzieł, będącego wykazem pisarzy asyryjskich i ich twórczości prawie od początku chrześcijaństwa, Mar Abdiszo wymienia również swoje własne prace. Nie da się wykluczyć, że inspiracją do sporządzenia unikatowej i do jego czasów najprawdopodobniej jedynej listy pisarzy, mogło być powstałe w IX wieku dzieło patriarchy Konstantynopola, Focjusza²⁴. Focjusz żył cztery wieki przed Mar Abdiszo, ale do dziś zachowały się sporządzone przez niego streszczenia 280 ksiązek, co pozwala sądzić, że Mar Abdiszo mógł znać to opracowanie. Lista Mar Abdiszo²⁵ stała się podstawą do wszystkich późniejszych prac dotyczących literatury syriackiej, które rozpoczęły w Europie szczególnie wspo-

---

opublikował w Rzymie w roku 1725 z łacińskim tłumaczeniem Assemani, *Bibliotheca*, vol. 3/1, 326–332. Tłumaczenie angielskie: Abdisho of Nisibis, *The Paradise of Eden*, ed. by Joseph De Kelaite (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2009).

²² Dzieło wydano w Drukarni Asyryjskiej w Mosulu w roku 1935.

²³ Wprowadzenie do książki Perczel, *Nomocanon*, XI–XXIII.

²⁴ Focjusz, *Biblioteka*, t. 1–5, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył Oktawiusz Jurewicz (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1986–1990). Trzeba zaznaczyć, że w odróżnieniu od Mar Abdiszo Focjusz działał w stolicy dobrze zorganizowanego państwa, a jego urząd cieszył się poparciem władz. Poza tym, od roku 431 Kościół Wschodu, który reprezentował Abdiszo, znajdował się w niełasce Bizancjum, a do podboju muzułmańskiego działał głównie na terenie Persji.

²⁵ O tej liście i wymienionych w niej autorach (nie wszystkich) zob. Michael Abdalla, Mirosław Rucki, „Pisarze asyryjscy w wykazie metropolity Mar Abdiszo (XIII w.),” *Teologia i Człowiek* 51, no. 3 2020: 199–221, DOI: doi.org/10.12775/TiCz.2020.046.

mniany libański maronita J.-S. Assemani, a w czasach nowożytnych patriarcha Mor Ignatius Aphrem I Barsaum²⁶ i Alber Abuna²⁷.

3. O MAŁŻEŃSTWIE U ASYRYJCZYKÓW

Para małżeńska jest podstawową komórką odmładzającą społeczeństwo, i dopóki żyje w swoim naturalnym środowisku i neutralizuje obce wpływy, może zadbać o transfer dziedzictwa, rozwój historii, kultury, tradycji i języka. Małżeństwo spojone wzajemną miłością tworzy nierozzerwalną jedność, niejako trzyskładnikową komunię. W poszukiwaniu analogii do modelu małżeństwa, rzecz jasna monogamicznego, Kościoły asyryjskie często przywołują istotę Trójcy Świętej, widząc w nich obraz Boga monoteistycznego²⁸. Innym razem Kościoły te podają przykład słońca, którego masa, światło i ciepło tworzą życiodajną całość. Małżonków łączy wspólne cele, do których dążą razem i osiągają razem dzięki wierności, zgodzie, lojalności wspólnotowej, wytrwałości i poświęceniu jednego drugiemu.

U Asyryjczyków i ogólnie u ludów starożytnej Mezopotamii jednożęństwo było modelem na wskroś powszechnym. O tym świadczą liczne rzeźby i figurki pochodzące już z połowy III tysiąclecia p.n.e. Przedstawiają czule obejmującą się parę małżeńską, której jeszcze po śmierci dawano wyraz łączącej ich miłości. Fotografie takich rzeźb zamieściła m.in. w swojej książce I. Seibert²⁹. „Kobieta bez męża jest podobna do roli po-

²⁶ Mor Ignatius Aphrem I Barsaum, *Al-Lu 'lu' al-manṭūr fi tāriḥ al-'ulūm wa-l-ādāb as-suryāniyya* [Rozsypane perły w historii nauki i literatury asyryjskich chrześcijan], wyd. 3 (Bağdād : Maṭba'at aš-Ša'b, 1976). Niemieckie wydanie, *Geschichte der syrischen Wissenschaften und Literatur*, aus dem Arab. übers. von Amill Gorgis und Georg Toro (Wiesbaden: Harrassowitz, 2012).

²⁷ Abūnā, *Adab al-luḡa al-ārāmiyya*.

²⁸ Sentencja św. Efrema (†373). Pojmowanie małżeństwa w islamie jest zupełnie inne. Co prawda, Koran stwierdza, że na początku Bóg stworzył jednego mężczyznę i jedną kobietę (4,1; 39,6), co oznaczałoby, że Bóg nie ustanowił poligamii. Wobec twierdzenia, że islam jest rzekomo przywróceniem religii pierwotnej (2,41.89.91.101; 3,3.58; 4,47; 5,48; 6,90; 30,30) należałoby się spodziewać pełnego powrotu do monogamii, tymczasem Koran wyraźnie nawołuje do poligamii (4,3; 33,49–52.59).

²⁹ Ilse Seibert, *Kobieta starożytnego Wschodu* (Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1975), fig. 8 i 59.

zbawionej uprawy” – brzmi babilońskie przysłowie³⁰. Związek małżeński, odpowiedzialność małżonków, kary za zdradę małżeńską, znaczenie zaręczyn i podział majątku podkreśla Kodeks Hammurabiego w kilkunastu artykułach (§ 128–129, § 130, § 133, § 133b, § 136–138, § 142, § 145–146, § 148–154, § 159–162, § 166–167, § 170)³¹. Z kolei w przypowieściach moralizatorskich asyryjskiego mędrca Ahikara (VIII–VII w. p.n.e.), zachowanych w kilku językach, na nie tłumaczonych z aramejskiego oryginału, czytamy: „Synu mój, kochaj swoją żonę z całego serca, bo ona jest matką twych dzieci i twoją radością” i „Jeśli pragniesz pielęgnować swoje ginące ciało i zaniedbujesz swoją duszę, będziesz jak mężczyzna, który zostawia szlachetną żonę i pielęgnuje konkubinę”. Szczególne rady dotyczące wierności zawierały lojalność wobec żony: „Niewierny to ten, kto jest niewierny Bogu, rodzicom i żonie”³².

Seibert podkreśla: „Małżeństwo na starożytnym Wschodzie było monogamiczne, gdyż mężczyzna miał w zasadzie tylko jedną, główną żonę, ale wiadomo, że mógł mieć konkubinę, zwłaszcza jeżeli żona nie urodziła mu dzieci”. W innym miejscu pisze: „Żona musiała godzić się z istnieniem ewentualnej konkubiny, która była obowiązana uznawać autorytet żony jako „pani” i nie mogła się z nią równać”³³. Przyjęcie chrześcijaństwa przez Asyryjczyków położyło kres takim praktykom, choć – jak widzieliśmy – wcale nie były powszechne, wprowadzając moralny, duchowy i społeczny obowiązek zachowania wierności małżeńskiej, nawet jeśli małżeństwo jest bezdzietne; w minionych wiekach dominowało przekonanie, że bezdzietność jest wyłącznie z winy kobiety³⁴.

³⁰ *Babilońska literatura mądrości*, wybór, przekład, komentarz Krystyna Łyczkowska (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 1998), 123.

³¹ *Kodeks Hammurabiego*, przekład Marek Stępień (Warszawa: Wydawnictwo Alfa, 1996), 106–115.

³² Frederic Cornwallis Conybeare, James Rendel Harris, Agnes Smith Lewis, *The story of Ahikar* (Cambridge: Cambridge University Press, 1913), 6, 10–11; *Apokryfy syryjskie*, przekł. Antoni Tronina, oprac. Antoni Tronina, Marek Starowieyski, red. Marek Starowieyski (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2011), 67, przypowieść 57.

³³ Seibert, *Kobieta*, 15, 31.

³⁴ Taki pogląd nie jest rzadki i obecnie, zwłaszcza wśród muzułmanów. Nieświadoma żona przyjmuje to z wyrozumiałością, nawet jeśli skądinąd wie, że to mąż jest bezpłodny. Jednak mąż, świadomie lub nieświadomie, niechętnie poddaje się badaniu, tłumacząc się chociażby treścią 49. i 50. wersetu 42. sury koranicznej: „Do Boga należy królestwo niebios i ziemi. On stwarza to, co chce. On daje córki, komu chce, i On daje

W historii nowożytnej Asyryjczyków roi się od dowodów na nierozzerwalność więzi małżeńskiej, bez względu na stan zdrowia, warunki życia i mogące się pojawić inne okoliczności. Kalif Al-Mansur po wyleczeniu się w Bagdadzie na ręce asyryjskiego lekarza Giwargisa Bachtiszo, dowiedziawszy się, że żona lekarza jest zaawansowana wiekiem i cierpi na niedowład nóg, podarował mu z okazji Bożego Narodzenia 768 roku trzy urodzive niewolnice greckie. Giwargis jednak nie przyjął niewiast: „One nie mogą żyć ze mną w jednym domu. My, chrześcijanie, nie ženimy się z drugą kobietą dopóty, dopóki pierwsza jest przy życiu”³⁵. To, co było, i nadal jest, praktyką powszechną u muzułmanów, mianowicie wielożeństwo, jest nie do przyjęcia przez chrześcijanina.

U chrześcijan asyryjskich uroczystość zaślubin – zarówno w wymiarze duchowym jak i społecznym – ma rangę porównywalną do uroczystości chrztu. Jest aktem permanentnym, ponadczasowym. W rzeczywistości przygotowania do małżeństwa rozpoczynają się już w momencie narodzin. Do niedawna w kontrolowanych przez Asyryjczyków miejscowościach rodzice zakopali dzbany moszczu winogronowego już przy narodzinach dziecka płci męskiej, z myślą o częstowaniu gości weselnych otrzymanym winem podczas uroczystości weselnej tego dziecka. W roku 1960 w trakcie budowy odcinka drogi Cukurca w miejscu, gdzie kiedyś mieszkali Asyryjczycy (region Hakkari, południowo-wschodnia Turcja), Kerem Sevinç widział, jak buldożery rozbijały dziesiątki zakopanych pod ziemią beczek z winem³⁶. Zapach wina unosił się w całej dolinie. Goście i narzeczeni, którzy mieli pić to wino, zostali wymordowani kilkadziesiąt

---

synów, komu chce” i „albo też łączy je parami, synów i córki; i On czyni bezpłodnym, kogo chce. Zaprawdę, On jest wszechwiedzący, wszechwładny!”. *Koran*, przełożył i komentarem opatrzył Józef Bielawski (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986), 584. Pomimo że w tym wersecie bezpłodność odnosi się raczej do mężczyzny, to jednak niemająca dzieci kobieta bywa wytykana palcem na ulicy, nazywana „jałową”. Tym bardziej może poczuć się „zbędną”, kiedy w takiej sytuacji usłyszy z ust swojego męża trzykroć: „jesteś rozwiedziona!”

³⁵ Michael Abdalla, „Wierność i oddanie. Trzy wieki chrześcijańskiej rodziny Bachtiszo w służbie medycznej Abbasydów,” w *W kręgu cywilizacji Półksiężycy*, red. Barbara Michalak-Pikulska (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002), 41–54.

³⁶ Kerem Sevinç, “The Nestorians an ancient people, we turned their churches into stables,” Armenian, Assyrian and Hellenic Genocide News, posted 17.06.2012, <https://www.atour.com/~aahgn/news/20120617a.html>.

lat wcześniej. Zakopane beczki z winem były świadectwem kwitnącej niegdyś społeczności, która bardzo ceniła życie.

Rytuał zaślubin wykracza daleko poza pojęcie obrzędu. Jest to głęboko sprawczym wydarzeniem, silnym impulsem, który w jednej chwili burzy dawne bariery i pozwala inicjować prawdziwie czyste i legalne relacje, przez wszystkich akceptowane i transparentne, łączące nie tylko dwie osoby, lecz szersze grono. Jedno małżeństwo zespala kilkadziesiąt osób w szczególną i rozwijającą się wspólnotę, która wzmacnia się jeszcze bardziej dzięki rodzonym dzieciom i uroczystościom związanym z narodzinami, weselami bądź pogrzebami.

Okres przygotowywania się do tego wydarzenia, jakim jest uroczystość zaślubin, powszechnie zwane okresem narzeczeństwa, można z kolei porównać do okresu postu. W formie, jaka kanonicznie i społecznie obowiązuje w nieunickich Kościołach Wschodu, post jest postrzegany jako absolutorium predysponujące do radosnych przeżyć duchowych, rodzinnych i wspólnotowych. Dopiero bowiem zachowanie postów legalizuje i uprawnia do uczestnictwa w nadziei, którą święta niosą. W szerszym znaczeniu post jest okresem wzruszeń i podniecenia, a nawet wstępem do życia w niebie³⁷. Takie same wyzwania i wymogi, jakie poszczący sobie narzuca, stawiają sobie także przyszli małżonkowie, którzy niebawem złożą ślubowanie publicznie i przystąpią do wydarzenia gruntownie odmieniającego ich życie i mającego bezpośrednie przełożenie w wymiarze społecznym.

3.1. MAR ABDISZO O MAŁŻEŃSTWIE

O małżeństwie Mar Abdiszo pisze w trzech swoich dziełach: 1) *Zwięzły zbiór kanonów synodalnych*, zwany *Nomokanonem*, 2) *System praw dyscypliny kościelnej* i 3) *Perła*. Od czasu synodu Kościoła asyryjskiego w roku śmierci autora, 1318, zbiór jego kanonów poza nielicznymi modyfikacjami obowiązuje do dziś. Dopiero na synodzie zwołanym w Bagdadzie w dniach 4–13 maja 1970 niektóre regulacje uznano za nieaktualne, np. tę: „jeśli zamężna kobieta bez pozwolenia męża spędzi noc w obcym domu lub idzie

³⁷ Joseph Varghese Kureethara, “Fasting in the Syro-Malabar Church,” SSRS, written 20.12.2019, DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3507574>.

do teatru, stanowi to podstawę do rozwodu”. Jako uzasadnienie podano, że był to cesarski dekret, nie zaś kanon ustanowiony przez Kościół.

Tradycyjnie wśród Asyryjczyków zawieranie związku małżeńskiego składa się z dwóch równorzędnych etapów: 1) zaręczyny i narzeczeństwo, 2) ślub i wesele. Taki podział czasowy Mar Abdiso argumentuje tym, że pierwszą parę Bóg nie stworzył jednocześnie, lecz najpierw był mężczyzna, a potem kobieta. Zaręczyny inicjujące okres narzeczeństwa są dwustopniowe: pierwsze mają charakter świecki i polegają na ustnym uzyskaniu akceptacji wybranki i jej opiekunów-rodziców. Symbolem akceptacji jest przyjmowanie obrączki przekazanej przez młodzieńca. Drugi stopień zaręczyn ma charakter sakralny: zaręczeni otrzymują błogosławieństwo z rąk kapłana, a zgodę na zawarcie związku małżeńskiego wyrażają pisemnie i publicznie³⁸. Na każdym etapie zaręczona musi mieć pełnomocnika, którym może być jej ojciec, starszy brat, opiekun lub inna szanowana i odpowiedzialna osoba. Zgoda rodziców jest ważna, ale nie decydująca, natomiast niedopuszczalne jest wywieranie jakiejkolwiek presji na córkę.

Zaręczyny to zgodna deklaracja gotowości nawiązania przyjaznych i czystych relacji opartych na wyrozumiałości dla gruntownego poznania się i kroczenia drogą prowadzącą do małżeństwa, którym jest pełna integracja, wiązanie się ze sobą do śmierci, stąpienie się we wspólnym życiu. Zaręczyny legalizują otwarte spotkania młodych, nakładają obowiązek wspierania się obu rodzin, uściślenia kontaktów i relacji. Obie rodziny

---

³⁸ Ten schemat niewiele się zmienił. Obecnie zaręczyny wstępne, ustne, nazywane *niszaniye* („oznakowanie, oznaczenie, wyodrębnienie”) są okresem próbnym. Odbývają się bez nakładania obrączki. Po otrzymaniu sygnału o zgodzie dziewczyny rodzina pana młodego wybiera się do jej domu, prosząc o rękę. Zabiera ze sobą prezenty, w tym jeden znaczący dla dziewczyny, który nosi jako znak, iż jest już „zajęta”. Do niedawna taką misję spełniali swaci, obecnie wystarczą rodzice zalotnika. Michael Abdalla, „Małżeństwo i obyczaje weselne u Wschodnich Asyryjczyków w latach siedemdziesiątych naszego stulecia,” *Lud* 73 (1989): 123–145. Drugie zaś zaręczyny, oficjalne, odbywają się w dużym gronie obu rodzin i przyjaciół w obecności kapłana, który sam nakłada obrączki na palec serdeczny prawej dłoni zaręczonych. Będąc na takiej uroczystości w mieście Södertälje (Szwecja), polski pisarz i reporter Zbigniew Suchar nazwał ją „Próbnym weselem,” *Perspektywy* 19, nr 48 (943) (1987): 8–9. Warto podkreślić, że w środowisku imigrantów takie uroczystości gromadzą więcej osób, mają bogatszą oprawę niż w kraju ojczystym. Są niejako demonstracją obecności i żywotności. O bogatej oprawie asyryjskiego wesela i jego transformacji w kontekście identyfikacji pisze Marta Woźniak-Bobińska, „Big fat Assyrian/Syriac Weddings: rituals and marriage traditions among Middle Eastern Christians in Sweden,” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44, no. 16 (2018): 2684–2700.

nieomal ścigają się w okazywaniu dowodów solidarności i pamięci, planowaniu przyszłości przyszyłych małżonków. Zaręczyny mają taką samą rangę, jak ślub i ich ewentualne zerwanie może mieć miejsce z tych samych powodów, co zerwanie małżeństwa.

W czasach Mar Abdiszo obrączkę młodzieniec przekazywał kapłanowi, ten zaś przekazywał ją wybrance za pośrednictwem czterech kobiet. Dowiadując się, od kogo obrączka pochodzi, dziewczyna może ją przyjąć lub odmówić przyjęcia. Nieprzyjęcie oznacza kategoryczną odmowę wiązania się z nadawcą. Po przyjęciu obrączki wkracza kapłan³⁹, który uzgadnia dzień rozpoczęcia oficjalnej uroczystości zaręczyn w kościele. Odbywa się to z udziałem świadków i wiernych, przed którymi młodzi deklarują wolę zakładania rodziny. Kapłan poświęca obrączki i kielich z winem, które podaje zaręczonym do picia, po czym namaszcza ich i świadków czoła.

W sytuacjach wyjątkowych zaręczyny mogą mieć inny przebieg. W przypadku nieobecności kapłana, np. z powodu braku możliwości dotarcia, młodzi mogą się zaręczyć sami. W obecności ich pełnomocników i czterech–pięciu świadków kładą rękę na krzyż i obrączki i odmawiają „Ojcze nasz...” i „Święty jesteś...”. Jednak takie ślubowanie nie zwalnia z obowiązku zgłoszenia się do kapłana przy najbliższej sposobności. Jeśli okoliczności nie sprzyjają udziałowi kapłana, także ślub może się odbyć bez niego. W obu przypadkach należy zgłosić się do duchownego niezwłocznie, aby otrzymać błogosławieństwo i poinformować społeczność podczas nabożeństwa w kościele.

Należy zauważyć, że Mar Abdiszo nie podał informacji, jakie jest dopuszczalne opóźnienie między datę zawierania związku małżeńskiego bez udziału kapłana od daty zgłoszenia się do kapłana. Nie wiadomo również, czy np. dzieci urodzone z takiego związku mogły zostać ochrzczone. Brak regulacji tego typu był zapewne związany z trudną sytuacją społeczności asyryjskiej, która często bywała pozbawiona kapłanów w wyniku ciągłych aktów agresji ze strony muzułmańskich sąsiadów.

---

³⁹ Na tym etapie wstępnych zaręczyn rolę kapłana pełnią obecnie rodzice młodzieńca. Kapłan bywa też pełnomocnikiem dziewczyny, która nie ma krewnych – w tym przypadku jest on „ojcem duchowym”.

3.2. CELE MAŁŻEŃSTWA

Mar Abdiszo określa małżeństwo jako zgodny i nierozzerwalny związek przepojony harmonią, zażyłością, oswajaniem i współistnieniem między mężczyzną i kobietą na całe życie. Twierdzi, że związek małżeński nie może być jak tylko monogamiczny, gdyż pierwszą parę, jedną kobietę dla jednego mężczyzny, stworzył Bóg. Człowiek nie powinien zmienić tego, co Bóg ustanowił⁴⁰. Poligamia jest sprzeczna z wolą Bożą i godnością człowieka. Zaznacza, że choć związek małżeński nie jest sakramentem⁴¹, małżonków łączy to, co Chrystusa łączy z Kościołem.

W Kościele asyryjskim obecność kapłana jest wymagana do uzyskania właściwej konsekracji od Ducha Świętego, jak to wyjaśnił Narsaj Wielki (†502): „Bez księdza kobieta nie jest zaręczona z mężczyzną, a bez niego ceremonia ich zaślubin nie odbędzie się”⁴². Należy jednak zaznaczyć, że katolikos Tymoteusz II w swojej obszernej *Księdze siedmiu podstaw tajemnic Kościoła*, uważał za tajemnice (syr. *rāze*) zarówno zaręczyny, jak i małżeństwo⁴³. Być może jego rozumienie *rāze* różniło się od dzisiejszej koncepcji Sakramentów Kościoła⁴⁴, gdyż ani zaręczyny, ani małżeństwo nie znajdują się na liście Siedmiu Sakramentów Kościoła Asyryjskiego⁴⁵, zgodnie ze stanowiskiem reprezentowanym przez Mar Abdiszo.

Spośród celów małżeństwa Mar Abdiszo wymienia następujące:

1. Rodzenie dzieci, aby zachować gatunek ludzki.
2. Wzajemna pomoc w zaspokojeniu wymogów życia przez miłość.
3. Zaspokojenie żądz ciała.

⁴⁰ Mt 19,6; Ef 5,31–32.

⁴¹ Asyryjski Kościół Wschodu nie uznaje związku małżeńskiego za jeden z siedmiu sakramentów. Tłumaczy to tym, że nie jest objęty epiklezą, a w niektórych okolicznościach może zostać rozwiązany.

⁴² *The Liturgical Homilies of Narsai*, translated into English by R. Hugh Connolly (Cambridge: at the University Press, 1909), 21.

⁴³ Baum i Winkler, *The Church of the East*, 101.

⁴⁴ Mateusz Potoczny, “Marriage in the Assyrian Church of the East. Systematic Study with References to the Other Traditions of Christian Orient,” *Roczniki Teologiczne* 67, nr 8 (2020): 59–74.

⁴⁵ „Sacraments,” Assyrian Church of the East, Archdiocese of Australia, New Zealand & Lebanon, dostęp 15.03.2021, <https://www.assyrianchurch.org.au/about-us/the-sacraments/>.

Dwa pierwsze cele wywodzą się z nauczania Starego Testamentu (Tory)⁴⁶. Jednak trzeci opiera się na zaleceniu Nowego Testamentu⁴⁷.

3.3. PRZESZKODY STOJĄCE PRZED ZAWarciEM ZWIĄZKU MAŁŻEŃSKIEGO

W celu zachowania dyscypliny i reguł społecznych oraz zapewnienia młodym, że ze spokojnym sumieniem mogą ubiegać się o przystąpienie do zawarcia związku małżeńskiego, Mar Abdiszo wymienia aż jedenaście następujących przeszkód:

1. Wiek: dla młodzieńca 16 lat a dla dziewczyny 12 lat⁴⁸, pod warunkiem, że są dojrzały fizycznie i psychicznie.
2. Istnienie innych zaręczyn lub ślubów⁴⁹.
3. Trwała choroba – wymienia opętanie przez złe duchy, trąd, obojnactwo⁵⁰.
4. Religia – chrześcijanka nie powinna poślubić niechrześcijanina, chrześcijanin natomiast może poślubić niechrześcijankę, o ile ma on predyspozycje do wychowania swoich dzieci w duchu chrześcijańskim, a może uda mu się także żonę nawrócić. Jednak Mar Abdiszo nie wyklucza ryzyka, zarówno dla trwałości małżeństwa, jak i przyszłości dzieci, przypominając, że małżeństwo jest przede wszystkim jednością duchową⁵¹.
5. Celibat – zakonnik może opuścić klasztor i ożenić się, także zakonnica może to zrobić, jednak pod warunkiem uzyskania zgo-

⁴⁶ Rdz 28,3; 2,18.

⁴⁷ 1 Kor 7,9.28.

⁴⁸ Od 1970 podwyższono wiek dziewczyny do 16 lat. Watro w tym kontekście wspomnieć, że asyryjski myśliciel Bardaisan z Urhoj napisał: „Mężczyzna nie może zostać ojcem przed piętnastym rokiem życia, a kobieta matką przed trzynastym rokiem życia”. Bar-Daisan, *Nômûse d-aṭrâwôto* [Prawa krajów], ed. by Sabri Y. Išo (Södertälje [Szwecja]: Assyrian Teachers Ass., 1989), 51, 152.

⁴⁹ W tym samym celu w polskim Kościele katolickim praktykuje się podanie do wiadomości publicznej informacji o zamiarze zawarcia związku małżeńskiego w ramach „zapowiedzi przedślubnych”, co precyzuje prawo kanoniczne (KPK, kan. 1066–1067).

⁵⁰ Dzięki metropolicie wiemy, jakie choroby były wtedy uważane za nieuleczalne.

⁵¹ Także z tej informacji można wnioskować, że chrześcijanie byli spokojni o swoją przyszłość, gdyż w islamie muzułmanka nie może poślubić nie-muzułmanina, chyba że najpierw przejdzie on na islam.

- dy przełożonego i organizowania ceremonii zaślubin nie w kościele czy na terenie kościoła, lecz w domu⁵².
6. Porwanie w celu poślubienia – Mar Abdiszo rozważa różne okoliczności porwania i twierdzi, że jeśli dziewczyna jest zaręczona i została porwana wbrew swojej woli, powinna wrócić do narzeczonego i być przez niego przyjęta. Natomiast jeśli jest zaręczona lub zamężna i została porwana z własnej woli, wykluczony jest jej powrót do narzeczonego lub męża, gdyż uważa się ją za cudzołożnicę, godną potępienia i wykluczenia z owczarni⁵³.
  7. Pokrewieństwo. Mar Abdiszo wymienia 65 osób znajdujących się w szeroko rozumianym układzie rodzinnym na różnym szczeblu, z którymi małżeństwo jest niezgodne z prawem⁵⁴, przy czym odróżnia on pokrewieństwo od powinowactwa. Pokrewieństwem nazywa pionowy związek międzypokoleniowy, który może być w linii prostej (dziadek → ojciec → syn → wnuk) lub w linii okrężnej (bocznej) obejmującej rodzeństwo i kuzyństwo. Za powinowactwo uważa także więź między żoną i mężem oraz ich krewnymi i ta więź nie ma nic wspólnego z krwią⁵⁵. Wymienia różne ryzyka wynikające z zawarcia związku małżeńskiego między krewnymi lub spowinowaconymi, do których przede wszystkim zalicza choroby, które mogą być udziałem dzieci, a także problemy związane z dziedziczeniem. Głównym majątkiem była wówczas ziemia i nie chciano, aby obcy stali się jej współposiadaczami. Wolano, aby małżeństwa były możliwie

---

⁵² Aby do takich sytuacji nie dochodziło, obecnie absolwent szkół klerykalnych, po latach prowadzenia nauki w szkołach i kościołach, może wybrać swoją dalszą karierę w strukturze Kościoła. Może się żenić i zostać księdzem, a z biegiem lat proboszczem, lub zachować stan mniszy i rozwijać się duchowo i intelektualnie. Tylko mnich może dostąpić sakry biskupiej, arcybiskupiej, a nawet zostać wybrany przez synod jako głowę Kościoła. Godzi się zaznaczyć, że w pierwotnym i oryginalnym kształcie skomplikowanej kwestii monastycyzmu w Kościołach tradycji syro-mezopotamskiej nie istniała forma życia konsekrowanego.

⁵³ Podając takie rozstrzygnięcia, metropolita nie rozważa kwestii dzieci, które matka opuściła. Być może takie przypadki nie zdarzały się wtedy i chodzi tylko o zamężne bezdzietne.

⁵⁴ Badger, *The Nestorians*, 277.

⁵⁵ Mar Abdiszo nie wspomina o pokrewieństwie zastępczym, które na pewno musiało być znane.

w obrębie społeczności lokalnej. Ponadto akcentowano znaczenie powiększenia się liczebności rodziny i prawa dzieci do dziedziczenia. Metropolita nie wyklucza małżeństw z osobą należącą do odległej wspólnoty, jeśli taki związek może przyczynić się do pojednania zwaśnionych dotąd rodów. Przestrzega jednak przed intrygami i agresją w obrębie rodu w celu poślubienia wdowy. Surowo potępia dawne praktyki lewiratu, gdzie wdowa mogła poślubić brata swojego męża⁵⁶.

8. Więzy duchowe. Dotyczy to relacji między wszystkimi członkami rodziny chrzestnego i rodziny chrześniaka, bez względu na wiek. W czasach autora zakaz zawierania związków małżeńskich między nimi obowiązywał do trzeciego pokolenia. Tłumaczy to tym, że więź duchowa ma taką samą moc i znaczenie jak więź krwi. Relacje wynikłe z sakramentu chrztu są równoważne do relacji między dziećmi i ich rodzicami⁵⁷.
9. Śmierć. W razie śmierci jednego z małżonków wdowa czy wdowiec może ponownie wejść w związek małżeński, ale dopiero po upływie 10 miesięcy od śmierci współmałżonka⁵⁸.
10. Cudzołóstwo jest poważną przeszkodą przed ponownym ślubem, nawet po śmierci współmałżonka, któremu nie dochowano wierności.
11. Niewolnictwo – wolny mężczyzna może poślubić niewolnicę, jednak pod warunkiem, że przed ślubem uzyska ona lub odzyska wolność. Niewolnik może wejść w związek małżeński jedynie po uzyskaniu zgody swojego pana. Niemniej jednak, jeśli się zdarzy, że służący u tego samego pana niewolnik i niewolnica

⁵⁶ Por. Pwt 25,5; Łk 20,28.

⁵⁷ W latach 60. XX wieku często powtarzano, że taki zakaz obowiązuje do siódmego pokolenia. Godnym uwagi zjawiskiem kulturowym jest to, że członkowie rodziny ojca chrzestnego i rodziny chrześniaka – bez względu na wiek – stają się sobie bardzo bliskimi; zwracają się do siebie nie po imieniu, lecz mile brzmiącym określeniem „chrzestny”, które niszczy wszelkie bariery. Łącząca ich więź duchowa bywa często nawet silniejsza od więzi łączącej członków rodzin nowożeńców.

⁵⁸ Taki okres, o ile nie dłuższy, jest przestrzegany i obecnie.

ożenią się, ich pan nie może ich oddzielić i jest zobligowany do uznania ich małżeństwa za legalne⁵⁹.

3.4. ROZWODY

Związek małżeński jest związkiem świętym i nie może zostać rozwiązany bez zgody Kościoła, czującego się odpowiedzialnym za poprawne relacje w rodzinie. Jedyne powód do rozwodu, jaki podaje Mar Abdiszo, jest nierząd, co dzisiaj określa się jako zdradę małżeńską⁶⁰. On go nazywa cudzołóstwem fizycznym, przez który rozumie zerwanie jedności duchowej. Jednak dla stwierdzenia takiego faktu, trzeba mieć dowody, które wymienia następująco:

1. Cięża kobiety, której mąż przebywa przez dłuższy czas daleko od domu. Do uznania aktu zdrady potrzebne jest zeznanie pod przysięgą i anatema czterech do sześciu świadków niemających jakiegokolwiek więzi, ani z cudzołożnicą, ani z jej mężem.
2. Nieuzasadniony daleki wyjazd żony bez zgody małżonka, ojca lub brata.
3. Nieuzasadnione przebywanie obcego mężczyzny w domu przez dłuższy czas pod nieobecność męża.

Mar Abdiszo więcej miejsca poświęca kwestii zdrady popełnionej przez żonę niż przez męża. Niezachowanie takiej równowagi sam wyjaśnia w następujący sposób: mąż, który zdradza swoją żonę i z tego nielegalnego związku pojawią się dzieci, to te dzieci należą do matki, nie do niego. W związku z tym, mąż nie tylko nie jest zobligowany do otoczenia ich opieką, ale one nie mają prawa do dziedziczenia. Natomiast jeśli żona cudzołoży, to ewentualne dziecko z tego nielegalnego związku ma prawo do opieki nie ze strony ojca biologicznego, lecz ze strony męża swojej matki, i ma prawo także do dziedziczenia. Ważnym argumentem wysuwany przez metropolitę jest to, że mąż nie wie, iż

---

⁵⁹ Z tego passusu można wnioskować, że niewolnictwo istniało wtedy także wśród asyryjskich chrześcijan. Metropolita nie podaje stanowiska Kościoła wobec tego zjawiska.

⁶⁰ Mt 19,9; 5,32.

dzieci są faktycznie jego dziećmi, natomiast kobieta z całą pewnością wie, że dzieci są jej⁶¹.

Podkreślając prawo męża cudzołożniczki zarówno do rozwodu, jak i do ponownego zawarcia związku małżeńskiego, Mar Abdiszo także kobiecie daje takie prawo i to nie tylko do rozwodu, jeżeli jej mąż cudzołożył, ale także do ponownego zamążpójścia, nawet z 10-procentowym majątkiem męża.

4. Odstępstwo od wiary i uprawianie magii, bez względu na to, którego z małżonków to dotyczy, jest czynem podobnym do cudzołóstwa. Z tego zestawienia można wnioskować, że metropolita traktuje uprawianie magii w kategoriach odstępstwa od wiary, co w życiu małżeńskim może być przyczyną do rozwodu.
5. Zabójstwo. Brak rozważania metropolity dotyczące np. tła zabójstwa i jego skutków świadczy o jednoznacznym potępieniu tego aktu, bez względu na to, kto do niego się dopuścił: mąż czy żona.
6. Nieporozumienia małżeńskie, trwające ponad 10 lat, bez możliwości pogodzenia się, mogą kończyć się rozwodem, jednak pod warunkiem, że małżonkowie nie mają dzieci. Sama obecność dzieci powinna być czynnikiem łagodzącym konflikty; dzieci są wielkim darem i pocieszeniem dla rodziców, którzy nie mają prawa narażać ich na ból z powodu rozwodu. Widać wyraźnie, że Mar Abdiszo uznaje dobro dzieci za nieulegające dyskusji, nadrzędne.
7. Niewola – jeżeli któryś z małżonków znajdzie się w niewoli przez czas dłuższy niż 3 lata, po których będzie wiadomo, że już nie wróci, drugi małżonek może ożenić się ponownie. Najwyraźniej sytuacja dotyczy częstych w czasach metropolity napałów na chrześcijan, połączonych z porywaniem szczególnie niewiast. Niestety, pod tym względem sytuacja się nie zmieniła aż do dnia dzisiejszego. W krajach muzułmańskich chrześcijanki są porywane, a władze nie podejmują żadnych działań. Liczne są doniesienia o tym, że chrześcijanki, a także niewiasty z in-

---

⁶¹ W czasach metropolity nikt nie znał sposobu dochodzenia ojcostwa.

- nych grup mniejszościowych, bywają celem przemocy seksualnej, przymusowych małżeństw, niewolnictwa i handlu ludźmi⁶².
8. Oddalenie małżonka, który przez 7 lat nie wysłał środków na utrzymanie żony i dzieci, a jeżeli wysłał środki na ich utrzymanie, ale nadal żyje daleko od nich przez 10 lat, jego żona może poślubić kogoś innego.
  9. Ascetyzm – rozwód może otrzymać każda osoba, która chce żyć w ascetyzmie, pod warunkiem, że postanowienie o ascetyzmie może być rozważane, jeśli zostanie podjęte przez obu małżonków. W przypadku podjęcia decyzji o wstąpieniu do zakonu przez jednego z małżonków, musi na to być zgoda drugiego małżonka, który jako zadośćuczynienie otrzyma 400 *zuze*⁶³ i 3 komplety ubrań. W obu przypadkach warunkiem zasadniczym jest to, że małżonkowie nie mają na utrzymaniu dzieci, ani rodziców ani też rodzeństwa. Mar Abdisz, sam będący zakonnikiem, uważa, że życie zakonne podoba się Bogu bardziej niż życie w małżeństwie.
  10. Ucieczka żony z innym mężczyzną.
  11. Brak dziewictwa – jeżeli w nocy poślubnej mąż zauważy, że żona nie jest dziewicą, ma prawo rozwodzić się z nią, gdyż uważa się ją wtedy za cudzołożnicę, jednak pod warunkiem, że on nie wiedział o tym wcześniej, a inni wiedzieli. Natomiast jeżeli on wiedział o tym, a inni nie wiedzieli, i pomimo tego zgodził się ją poślubić⁶⁴, wówczas nie może żądać rozwodu na tej podstawie.

Nadal u większości społeczności bliskowschodnich wymagane jest zachowanie dziewictwa do czasu ślubu. Utrata dziewictwa przed ślubem jest wielką hańbą dla całej rodziny, co w wielu społecznościach muzułmańskich prowadzi do zabójstw honorowych. W 2000 roku oszacowano, że rocznie ginie blisko 5000 w imię honoru. Raporty sugerują, że większość tego rodza-

---

⁶² Leila Nicolas, *Minority rights In Arab Levant: Between extremism and the envisioned future regional system*, Paper presented at ISA conference “Human Rights in an Age of Ambiguity”, Fordham University, NY, 13–15 June 2016.

⁶³ Około 10 pensów.

⁶⁴ Widać, że metropolita uważa, iż miłość jest wartością najwyższą i decydującą, choć możliwe jest tutaj zastosowanie starotestamentalnej zasady „ważności ślubów”, złożonych przez kobietę (Lb 30,13–16).

ju zabójstw ma miejsce w krajach z większością muzułmańską, także w innych regionach, w których zamieszkują społeczności diaspory z tych krajów⁶⁵.

12. Nieuleczalna choroba jednego z małżonków przed ślubem, ukrywana przed drugim małżonkiem. Jakakolwiek choroba uleczalna lub też nieuleczalna, która dotknie jednego z małżonków po ślubie nie uprawnia do rozwodu.

PODSUMOWANIE

Głównym wnioskiem płynącym z przeprowadzonej analizy jest niezwykła żywotność zwyczajów i podejścia do instytucji małżeństwa w religijnym kontekście orientalnego chrześcijaństwa. Wiele elementów bowiem związanych z postrzeganiem małżeństwa wywodzi się z dziedzictwa kulturowego starożytnej cywilizacji mezopotamskiej. Należy do nich jednożeństwo oraz dwustopniowa procedura zawierania małżeństwa. Z pewnością można znaleźć elementy wspólne dla judaizmu i chrześcijaństwa, z których część wywodzi się z tekstów Starego Testamentu, a część, pomimo różnic doktrynalnych obu religii, jest wynikiem wzajemnego wpływu wspólnot chrześcijańskich i żydowskich starożytnej i średniowiecznej Mezopotamii, żyjących obok siebie i posługujących się tym samym językiem aramejskim.

Metropolita Mar Abdiszo nie wprowadza nowych zasad, jednak poruszając się w ramach interpretacji tekstów Nowego Testamentu i realiów swoich burzliwych czasów, jest zmuszony do precyzowania niektórych reguł. Stąd wynika rozbudowana lista przeszkód do zawierania małżeństwa czy powodów do rozwiązania więzła małżeńskiego. Część z nich jest obecnie nieaktualna jedynie z powodu zmieniających się warunków społecznych i kulturowych, w których niektóre sytuacje po prostu się nie wydarzają. Pozostałe natomiast funkcjonują w życiu wspólnot chrześcijańskich Asyryjczyków zarówno w krajach ojczystych, jak i na emigracji.

---

⁶⁵ Kevin E. Grisham, "North Africa and the Middle East," w *Women and Violence: Global Lives in Focus*, ed. Kathleen Nadeau and Sangita Rayamajhi (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2020), 101–130.

BIBLIOGRAFIA

- Abdalla, Michael. „Małżeństwo i obyczaje weselne u Wschodnich Asyryjczyków w latach siedemdziesiątych naszego stulecia [XX w.]” *Lud* 73 (1989): 123–145.
- Abdalla, Michael i Rucki, Mirosław. „Pisarze asyryjscy w wykazie metropolity Mar Abdiso (XIII w.)” *Teologia i Człowiek* 51, no. 3 (2020): 199–221. DOI: doi.org/10.12775/TiCz.2020.046.
- Abdalla, Michael. „Wierność i oddanie. Trzy wieki chrześcijańskiej rodziny Bachtiszo w służbie medycznej Abbasydów.” W *W kręgu cywilizacji Półksiężycza*, redakcja Barbara Michalak-Pikulska, 41–54. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002.
- ‘Abdišo’ Bar-Berikā. *Pardaysā da’dēn* [Raj Edenu], edited by Gabriel Cardahi. Beriti: Typogr. Catholica, 1889.
- Abūnā, Alber. *Adab al-luġa al-ārāmiyya* [Literatura języka aramejskiego], wydanie 2. Bayrūt: Dār al-Mashriq, 1996.
- Al-Hamadani. *Opowieści Łotrzykowskie*. Przetłumaczył, opatrzył wstępem i przypisami Janusz Danecki. Wrocław: Ossolineum, 1983.
- Apokryfy syryjskie*, przekład Antoni Tronina, opracowanie Antoni Tronina, Marek Starowiejski, redakcja Marek Starowiejski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2011.
- Assemani, Joseph S. *Bibliotheca Orientalis*, t. 3/1. 1719–1728. Reprint. Hildesheim–New York 1975.
- Babilońska literatura mądrości*. Wybór, przekład, komentarz Krystyna Łyczkowska. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 1998.
- Badger, George Percy. *The Nestorians and their Rituals*. Vol. 2. London: Joseph Masters, 1862.
- Bar-Daisan. *Nōmūse d-aṭrāwōto* [Prawa krajów], edited by Sabri Y. Isho. Södertälje (Szwecja): Assyrian Teachers Ass., 1989.
- Baum, Wilhelm, and Winkler, Dietmar W. *The Church of the East. A Concise History*. London; New York: RoutledgeCurzon, 2003.
- Chabot, M. J.-B., and Jean Baptiste. *L’École de Nisibe, son histoire, ses statuts*. Paris: Imprimerie Nationale, 1896.
- Conybeare, Frederic Cornwallis, Harris, James Rendel and Lewis, Agnes Smith, *The story of Ahikar*. Cambridge: Cambridge University Press, 1913.
- Courtois, Sebastien de. *The Forgotten Genocide of Eastern Christians. The Last Arameans*. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2004.
- De Kelaita J., *The Paradise of Eden by Abdisho of Nisibis*. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2009.
- Focjusz. *Biblioteka*. T. 1–5. Przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył Oktawiusz Jurewicz. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1986–1999.
- Grisham, Kevin E. “North Africa and the Middle East.” W *Women and Violence: Global Lives in Focus*, edited by Kathleen Nadeau and Sangita Rayamajhi, K. Nadeau, S. Rayamajhi, 101–130. Santa Barbara: ABC–CLIO, 2020.
- Kodeks Hammurabiego*. Przekład Marek Stępień. Warszawa: Wydawnictwo Alfa, 1996.

- Koran*. Przełożył i komentarzem opatrzył Józef Bielawski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986.
- Mai, Angelo. *Domini Ebediesu, Metropolitae Sobae et Armeniae, Liber Margaritae de Veritate Christianae Religionis*. Scriptorum Veterum Nova Collectio, vol. 10/4. Romae: Typ. Vaticanis, 1838. https://archive.org/details/bub_gb_ssNAAAAACAAJ/mode/2up.
- Montgomery, James A. *The History of Yaballaha III*. New York: Columbia University Press, 1927.
- Mor, Ignatius Aphrem I Baršaum, *Al-Lu'lu' al-manṭūr fī tāriḥ al-'ulūm wa-l-ādāb asuryāniyya* [Rozsypane perły w historii nauki i literatury asyryjskich chrześcijan], wyd. 3 (Baḡdād: Maṭba'at aš-Ša'b, 1976). Niemieckie wydanie, *Geschichte der syrischen Wissenschaften und Literatur*, Aus dem Arab. übers. von Georg Toro und Amill Gorgis (Wiesbaden: Harrassowitz, 2012).
- Nicolas, Leila. *Minority rights In Arab Levant: Between extremism and the envisioned future regional system*. Paper presented at ISA conference "Human Rights in an Age of Ambiguity", Fordham University, NY, 13–15 June 2016. <http://web.isanet.org/Web/Conferences/HR2016-NYC/Archive/39f7d67a-979f-4d2c-a428-df806e57e5b0.pdf>.
- Ortiz de Urbina, Ignacio. „'Abdiso' Bar Berika seu Ebedjesu Šibensis.” W *Patrologia Syriaca*, 219. Romae: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1965.
- Perczel, Istvan. *The Nomocanon of Metropolitan Abdisho of Nisibis. A Fascimile Edition of MS 64 from the Collection of the Church of the East in Thrissur*. Syriac Manuscripts from Malabar, t. 1, Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2005.
- Pigulewska, Nina Wiktorowna. *Kultura syryjska we wczesnym średniowieczu*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989.
- Potoczny, Mateusz. “Marriage in the Assyrian Church of the East. Systematic Study with References to the Other Traditions of Christian Orient.” *Roczniki Teologiczne* 67, nr 8 (2020): 59–74.
- Scher, Addai. *Madrasat Nisibin asz-szahira*. Bejrut: al-Maṭba'ah al-Kāthūlikīyah lil-Ābā' al-Yasū'īn, 1905.
- Seibert, Ilse. *Kobieta starożytnego Wschodu*. Warszawa: Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, 1975.
- Starowieyski, Marek. *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa Wschodu*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1999.
- Suchar, Z. „Próbne wesele.” *Perspektywy* 19, nr 48 (943) (1987): 8–9.
- The Liturgical Homilies of Narsai*, translated into English by R. Hugh Connolly. Cambridge University Press, 1909.
- Woźniak-Bobińska, Marta. “Big fat Assyrian/Syriac weddings: rituals and marriage traditions among Middle Eastern Christians in Sweden.” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44, no. 16 (2018): 2684–2700.
- Yildiz, Efrem. “The Teaching Method and Activities at the Ancient Universities at Edessa and Nisibin.” *Journal of Assyrian Academic Studies* 25, no. 1–2 (2011): 143–159.

Strony internetowe

- Kureethara, Joseph Varghese. "Fasting in the Syro Malabar Church." SSRS. Written 20.12.2019. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3507574>.
- „Nestorianism.” Encyclopædia Britannica. Dostęp 01.03.2023. <https://www.britannica.com/topic/Nestorianism>.
- OASIS. „Syriac Christianity at the Crossroads of Cultures.” Dostęp 01.03.2023. <https://www.oasiscenter.eu/en/conference-syriac-christianity-pio-rome>.
- „Sacraments.” Assyrian Church of the East, Archdiocese of Australia, New Zealand & Lebanon. Dostęp 01.03.2023. <https://www.assyrianchurch.org.au/about-us/the-sacraments/>.
- Sevinç, Kerem. „The *Nestorians* an ancient people, we turned their churches into stables.” Armenian, Assyrian and Hellenic Genocide News. Posted 17.06.2012. <https://www.atour.com/~aahgn/news/20120617a.html>.